

# „Młoda Architektura” – działalność Związku Słuchaczy Architektury w latach 1934–1939 jako przykład młodzieżowej inicjatywy dydaktycznej i edukacyjnej

„Young Architecture” – the activities of  
the Architecture Students Association 1934–1939  
as an example of a youth teaching  
and educational initiative

DOI: <https://doi.org/10.21697/an.14427>

MICHAŁ DOMIŃCZAK

INSTYTUT ARCHITEKTURY I URBANISTYKI, PŁ  
ORCID: 0000-0001-9599-0972

MACIEJ LOBA

INSTYTUT ARCHITEKTURY I URBANISTYKI, PŁ  
ORCID: 0009-0007-9223-6860

„Myśl współpracy Rzeźby, Malarstwa  
i Sztuk stosowanych z Architekturą, [...]  
znajdzie odpowiednie pole dla wypowied-  
zenia się plastyków młodego pokolenia”<sup>1</sup>.

<sup>1</sup> Redakcja, „Młoda Architektura”, 1938, nr 1, s. 2.

## WSTĘP

Na temat problematyki przemian architektury w latach międzywojennych powstała bardzo bogata literatura krytyczna, począwszy od prac Andrzeja K. Olszewskiego<sup>2</sup>, a skończywszy na ostatnich publikacjach o charakterze przeglądowym, jak dwutomowe wydanie *Antologii polskiej teorii i krytyki architektury 1918–1981*<sup>3</sup>. Pomimo bogactwa opracowań wciąż nie jest to jednak obszar ostatecznie rozpoznany. Niniejszy artykuł ma charakter przyczynku do badań nad samoorganizacją, przemianami myśli

<sup>2</sup> A.K. Olszewski, *Nowa forma w architekturze polskiej 1900–1925. Teoria i praktyka*, Warszawa 1967.

<sup>3</sup> *Teksty modernizmu. Antologia polskiej teorii i krytyki architektury 1918–1981*, t. 1: *Źródła*, t. 2: *Eseje*, red. D. Jędruch, M. Karpińska, D. Leśniak-Rychlak, Warszawa 2018.

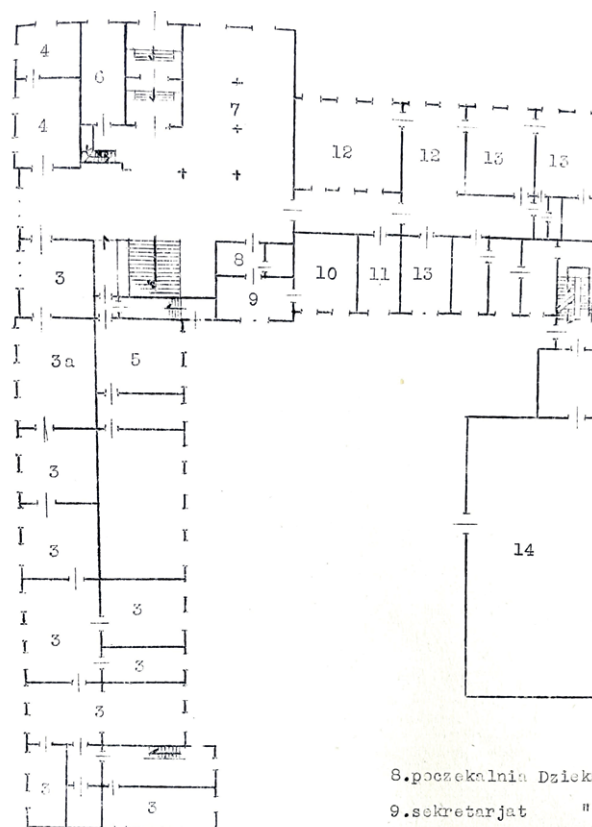
i manifestacją poglądów polskiej młodzieży akademickiej na Wydziale Architektury Politechniki Warszawskiej w latach 30. ubiegłego wieku, czego efektem były m.in. szczególne osiągnięcia dydaktyczne. Różnorodność postaw w obrębie dyskursu wykracza zaskakująco poza obowiązujący paradygmat, który nie obejmuje obecności zorganizowanych w samokształcące się struktury studentów wielu opcji politycznych<sup>4</sup>. Autorzy zwracają tutaj uwagę na potrzebę zaznaczenia postaw ideowych i artystycznych sporej grupy przysłych architektów, których zrzeszenie w strukturach Związku Słuchaczy Architektury Politechniki Warszawskiej (dalej ZSA PW) wynikało wprost z podzielanych przez nich wartości duchowych, a ich działalność samoedukacyjna i dydaktyczna brała się z przekonania o słuszności formułowanych postulatów.

W pracy posłużono się metodą analizy jakościowej literatury z elementami analizy narratywu. Materiał badawczy stanowił zbiór tekstów źródłowych zebranych zarówno w formie publikacji własnych ZSA PW, jak i archiwaliów w postaci pism, raportów i sprawozdań z działalności Związku znajdujących się w Zbiorach Specjalnych Wydziału Architektury Politechniki Warszawskiej, a także listów i wspomnień członków.

### ZWIĄZEK SŁUCHACZÓW ARCHITEKTURY POLITECHNIKI WARSZAWSKIEJ JAKO STOWARZYSZENIE NAUKOWE. CELE I ŚRODKI STOWARZYSZENIA

Związek Słuchaczy Architektury Politechniki Warszawskiej rozpoczął działalność jeszcze w 1916 r., na wzór lwowskiego Związku Studentów Architektury,

<sup>4</sup> Praca jest jednym z efektów szerszych badań nad architekturą Polski międzywojennej obejmujących zagadnienia związane m.in. z wizją nowej architektury narodowej („Architektura Wielkiej Polski”) formułowaną przez część środowisk akademickich i niektórych publicystów w l. poł. XX w.



#### Parter

- |                                     |  |
|-------------------------------------|--|
| 3. Zakład Arch. Pol. i Hist. Sztuki | 11. budownictwo la i lb p.prof. Trzciański G. i Mączyński Z. |
| 4. lokal Związku Słuch. Arch.       | 12. czytelnia wydziałowa                                     |
| 5. kuchnia " " "                    | 13. biblioteka " "   |
| 6. pokój p. Wiroński                | 14. modelarnia   |
| 7. szatnia                          |  |

1. Rzut przyziemia budynku Wydziału Architektury PW przy ul. Koszykowej 55 w Warszawie z oznaczeniem lokalu zajmowanego przez ZSA (nr 4). Fot. wg W. Hoffmann, S. Olczak, M. Gancarczyk, dz. cyt., s. 11

powstałego w 1903 r., organizującego liczne wystawy prac studenckich. Jednak okres jego największej, najbardziej interesującej z organizacyjno-edukacyjnego punktu widzenia aktywności przypada na drugą połowę lat 30. XX w.

Wydarzeniem, które symbolicznie wyznaczyło interesujący nas, szczególnie płodny etap działalności ZSA PW było przyjęcie na przełomie 1933 i 1934 r. nowego statutu organizacji<sup>5</sup>. Nastąpiło to ostatecz-

<sup>5</sup> Zmiana statutu była wymuszona wymogami nowego prawa – skutkiem wprowadzonej w życie od 1 IX 1933 r. Ustawy z dnia 15 III 1933 r. o szkołach akademickich. Zob. Ustawa z dn. 15 marca 1933 r. o szkołach

nie 27 lutego 1934 r. po jego zatwierdzeniu (a uchwaleniu wcześniej przez Senat) przez rektora Politechniki Warszawskiej prof. Edwarda Warchałowskiego<sup>6</sup>.

Zgodnie z nowym statutem cele stowarzyszenia działającego pod nazwą Związek Słuchaczy Architektury Politechniki Warszawskiej (il. 1) można podzielić na trzy komplementarne rodzaje: edukacyjno-naukowe, zawodowe i wychowawcze. Jako pierwsze spośród nich wymieniono „niesienie wzajemnej pomocy w pogłębianiu wiedzy fachowej i ogólnej oraz organizowanie i popieranie pracy naukowej wśród swych członków”<sup>7</sup>.

Specyfika zawodu architekta polega na konieczności godzenia wartości artystycznych z wymaganiami technologii oraz interesu społecznego z wolnością twórczą artysty, jakim bez wątpienia jest architekt. Dlatego też jednym z nadrzędnych celów – oprócz praktycznych aspektów studiowania architektury – było również „rozwijanie wśród członków poczucia artystycznego oraz wytwarzanie warunków, umożliwiających członkom jak najbujniejszy rozwój indywidualnych zdolności”<sup>8</sup>.

Celom ściśle zawodowym podporządkowane było natomiast ułatwianie członkom „zaznajomienia się z potrzebami i wymaganiami życia gospodarczego i techniki w Polsce oraz przygotowanie członków do wspólnej i solidarnej pracy w organizacjach starszego społeczeństwa w imię obrony praw zawodowych”<sup>9</sup>.

Choć nie stwierdzono tego wprost, zgodnie z założeniami statutu Związek miał mieć także charakter wychowawczy,

akademickich, Dz. U. z 1933 r., nr 29, poz. 247.

6 Politechnika Warszawska, Zbiory Specjalne Biblioteki Głównej, *Statut Związku Słuchaczy Architektury Politechniki Warszawskiej*, mpis, Warszawa 1934, sygn. NP. 6126 (dalej: PW – Zb. Sp. BG, *Statut ZSA 1934*).

7 Tamże, art. 8, pkt a.

8 Tamże, art. 8, pkt c.

9 Tamże, art. 8, pkt d–e.

co upodobało go do organizacji politycznych tego okresu. Tezę tę potwierdzają następujące sformułowania, według których wśród celów ZSA PW było „wyrobienie wśród członków poszanowania **prawa** [podkr. – M. D. i M. L.] przez ścisłe przestrzeganie Statutu i Regulaminów” oraz zainteresowanie ich „pracą społeczną i wyrobienie zmysłu organizacyjnego”<sup>10</sup>. Temu samemu celowi miał służyć także obowiązek pracy na rzecz Związku (w wymiarze minimum 9 godz. rocznie), który nakładano na wszystkich członków do momentu ukończenia drugiego roku studiów<sup>11</sup>.

Położenie w nowym statucie nacisku na kwestie wychowawcze było inspirowane ogólną atmosferą społeczno-polityczną II RP na początku lat. 30. XX w. Bezpośrednio był to zapewne efekt wpływu działaczy najbardziej zaangażowanych politycznie, takich jak chociażby publikujący w „Prosto z Mostu” Jan Poliński czy Tadeusz Dziegielewski<sup>12</sup>.

Środkami do realizacji opisanych powyżej celów Związku miały być działalność naukowa, samopomocowa i towarzyska<sup>13</sup>. Zakres tej pierwszej, którą opisano

10 Tamże, art. 8, pkt h–i.

11 Tamże, art. 21, pkt f. W praktyce egzekwowanie tego obowiązku było trudne, co potwierdza spostrzeżenie ustępującego w 1937 r. zarządu ZSA: „na uwagę zasługuje brak zainteresowania ze strony Kolegów pracami zarobkowymi [sic!] jak i przymusem pracy w ciągu roku akademickiego”, cyt. za: Politechnika Warszawska, Zbiory Specjalne Wydziału Architektury, *Sprawozdanie z działalności Zarządu Związku Słuchaczy Architektury Politechniki Warszawskiej za okres od dnia 31 III 1936 do dnia 8 III 1937*, Komisja Wydawnicza ZSA, mpis, Warszawa 1937, s. 14 (dalej: PW – Zb. Sp. WA, *Sprawozdanie ZSA 1936/37*).

12 O publicystyce J. Polińskiego przy okazji omawiania gmachu Prudentialu wspomina Ewa Toniak, zob. J. Poliński, *Oblicze architektoniczne miast... polskich*, „Prosto z Mostu”, R. V, 1939, nr 14–15, s. 22; E. Toniak, *Budynek warszawskiego Prudentialu jako afektywna heterotopia – rekonesans*, „Miejsce”, 2017, nr 3, s. 60 (artykuł w wersji cyfrowej <http://miejsce.asp.waw.pl> – dostęp 20 X 2023).

13 PW – Zb. Sp. BG, *Statut ZSA 1934*, dz. cyt., art. 9.

w statucie bardzo szczegółowo, wskazuje na wyjątkowo szerokie, multidyscyplinarne rozumienie nauczania architektury przez aktywistów środowiska ZSA PW. Tak pojmowana działalność naukowa była *de facto* działalnością dydaktyczną, na którą oprócz prowadzenia księgozbioru naukowego, odczytów, dyskusji i wycieczek, składało się uzyskiwanie praktyk wakacyjnych, organizowanie kursów doszkalających, a także dostarczanie członkom Stowarzyszenia „pomocy naukowych przez wydawanie lub współudział w wydawaniu książek naukowych, skryptów i akademickich czasopism naukowych”<sup>14</sup>.

Jedną z form działalności naukowej ZSA PW została zdefiniowana jako „zabieganie o udoskonalenie programu i usprawnienie studiów”. Stanowiła w praktyce element informacji zwrotnej w kształceniu, czyli szczególnego rodzaju dyfuzji wiedzy: z „dołu” (studiujący) ku „górze” (kadra dydaktyczna)<sup>15</sup>.

### PRZEŁOMOWY ROK 1934

Pierwszy zarząd ZSA PW wyłoniony na podstawie nowego statutu wiosną 1934 r. został wybrany jednogłośnie, co oznaczało bezwarunkowe zaufanie, jakim obdarzyli go delegaci. W skład prezydium, oprócz prezesa, którym został Jan Poliński, wchodziły następujące osoby: Stanisław Maksyś i Stanisław Żaryn (wiceprezesi), Andrzej

Roszkowski (sekretarz), Józefa Zwierzchowska (skarbnik). Zbigniew Gorazdowski dołączył później jako jednoosobowa Komisja Propagandy<sup>16</sup>.

Kadencja 1934/1935 okazała się przełomowa w historii ZSA PW. Największą zasługą zarządu pod kierownictwem Jana Polińskiego okazało się bez wątpienia podjęcie inicjatywy wydawniczej opisanej jako: „Zorganizowanie stałego wydawnictwa Związku Słuchaczy Architektury w formie rocznika”<sup>17</sup>. Pomysł ten doczekał się realizacji w postaci dwóch pozycji albumowych wydanych w latach 1935 i 1936, które zostaną omówione w dalszej części artykułu.

Poliński był także inicjatorem utworzenia wewnątrz Zarządu Komisji ds. Propagandy, której celem miało być „stale informowanie prasy, instytucji architektonicznych i artystycznych o działalności związku”<sup>18</sup>. Tego rodzaju aktywność, pozornie niezwiązana z dydaktyką, miała jednak duże znaczenie z punktu widzenia kształcenia artysty-architekta. Jej celem nie była bowiem jedynie informacja o studentach-członkach ZSA PW czy reklama ich działalności. Był to raczej wstęp do tworzenia już na studiach sieci kontaktów zawodowych, które dziś nazwalibyśmy kontaktami o charakterze biznesowym (tzw. networking) oraz pogłębiania relacji mistrz-uczeń w praktyce zawodowej<sup>19</sup>.

Aktywność Komisji ds. Propagandy była komplementarna z działalnością

<sup>14</sup> Tamże, art. 9, pkt f. Warszawski Związek Słuchaczy utrzymywał się z dochodów, jakie przynosiły organizowane corocznie bale, które cieszyły się bardzo dużą popularnością w przedwojennej Warszawie. Działalność towarzyska Związku została opisana przez Małgorzatę Rozbicką, zob. też, *Związek Słuchaczy Architektury jako animator studenckiego życia towarzyskiego – czyli o Balach [Młodej] Architektury, a także Czarnych Kawach, Dancingach i tzw. Fuksówkach organizowanych na Wydziale Architektury Politechniki Warszawskiej w latach 1917–1948*, „Studia do dziejów architektury i urbanistyki w Polsce”, t. 5, 2022, s. 5–43 (artykuł w wersji cyfrowej <https://www.arch.pw.edu.pl> – dostęp 30 X 2023).

<sup>15</sup> PW – Zb. Sp. BG, *Statut ZSA 1934*, dz. cyt., art. 9, pkt k.

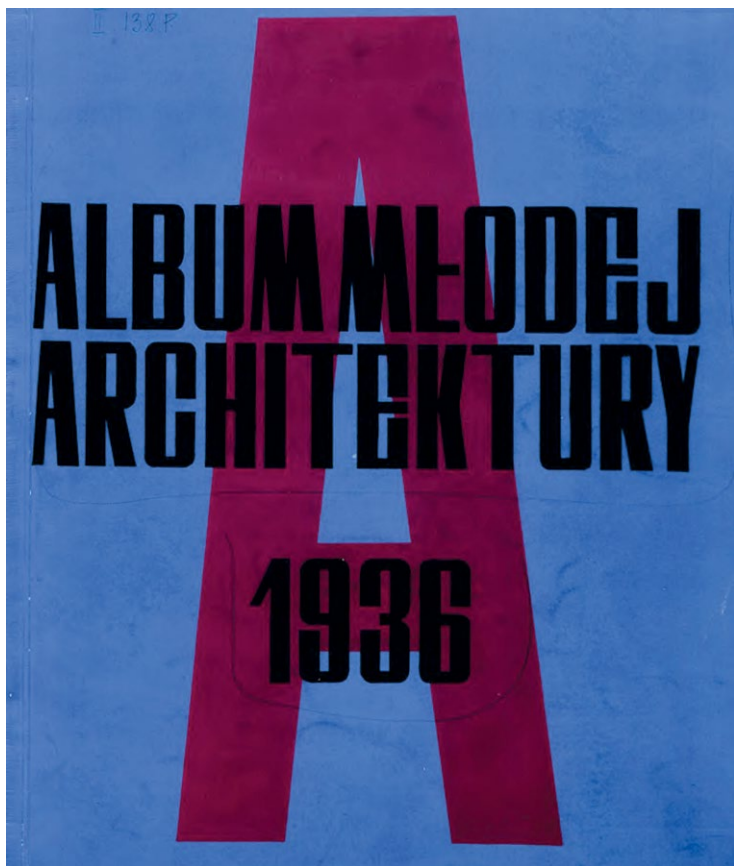
<sup>16</sup> Politechnika Warszawska, Zbiory Specjalne Wydziału Architektury, *Sprawozdanie z działalności Zarządu Związku Słuchaczy Architektury Politechniki Warszawskiej za okres od dnia 4 III 1934 do dnia 18 III 1935*, Komisja Wydawnicza ZSA, mpis, Warszawa 1935, s. 3 (dalej: PW – Zb. Sp. WA, *Sprawozdanie ZSA 1934/35*).

<sup>17</sup> Tamże, s. 1.

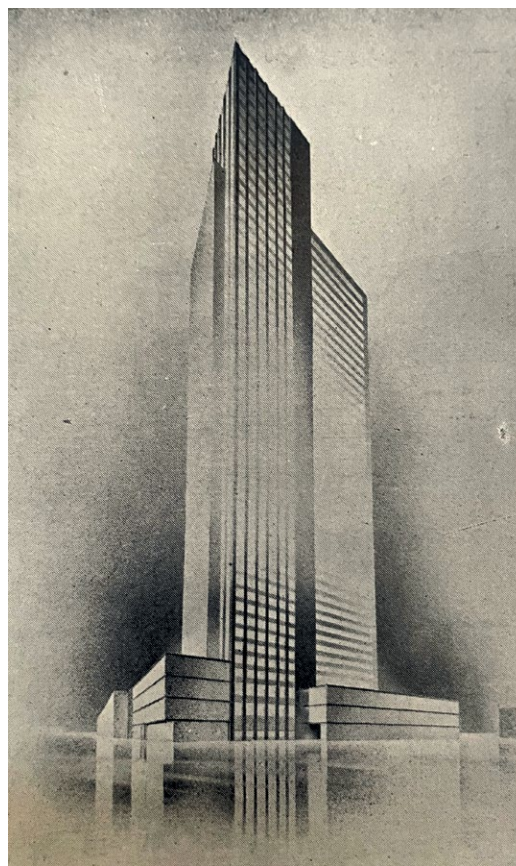
<sup>18</sup> Tamże, s. 1–2.

<sup>19</sup> Zob. *Windsor Forum on Design Education*, ed. S.E. Bothwell, A. Duany, P.J. Hetzel, S.W. Hurr, D.A. Thadani, Miami 2004, s. 222–227.





2. Strona tytułowa Albumu Młodej Architektury z 1936 r. Fot. wg *Album Młodej Architektury 1936...*, dz. cyt.



3. Hotel, arch. Tadeusz Dziegielewski, 1935, wizualizacja projektu dyplomowego. Fot. wg *Album Młodej Architektury 1935...*, dz. cyt.

Komisji Pracy, której zadaniem miało być organizowanie praktyk studenckich oraz pośrednictwo pracy. Skuteczność w tym zakresie była bardzo duża – tylko w ciągu dwóch lat między 1934 a 1936 r. ilość zorganizowanych prac zarobkowych dla członków związku wzrosła czternastokrotnie<sup>20</sup>.

Analiza dostępnych materiałów potwierdza, że mimo innowacyjnego podejścia kolejne zarządy ZSA PW po 1934 r. starały się jednak w ogólny sposób kontynuować działalność w kierunku wytyczanym przez poprzedników już na początku lat 30.<sup>21</sup>

20 PW – Zb. Sp. WA, *Sprawozdanie ZSA 1936/37*, dz. cyt., s. 14.

21 Na ciągłość ideową wskazuje Stanisław Żaryn w artykule poświęconym dziejom Związku. Zob. S. Żaryn, *O Związku Słuchaczy Architektury Politechniki Warszawskiej*, „Architektura i Budownictwo”, R. XI, 1935, nr 3–4, s. 122–123.

### AKTYWNOŚĆ EDUKACYJNA ZWIĄZKU SŁUCHACZÓW ARCHITEKTURY. WYDAWNICTWO „MŁODA ARCHITEKTURA”

Po piętnastu latach funkcjonowania Związek Słuchaczy Architektury wydał w 1930 r. dwujęzyczną pozycję albumową *Album Młodej Architektury/Album de la Jeune Architecture*<sup>22</sup>. Miała ona charakter akcydentalny, rocznicowy, ale, jak już wspomniano, w kadencji 1934/1935 Zarząd ZSA PW pod kierunkiem Jana Polińskiego postanowił reaktywować „Album Młodej Architektury” jako wydawany regularnie rocznik o charakterze propagandowo-edukacyjnym (il. 2). Należy przypomnieć w tym miejscu, że opiekunem naukowym

22 *Album Młodej Architektury/Album de la Jeune Architecture*, Warszawa 1930.



fotel wypoczynkowy  
foteuil de repos

krzesło do pracy - chaise



J A N P O L I Ń S K I

4. Meble wg projektu Jana Polińskiego.  
Fot. wg *Album Młodej Architektury 1936...*,  
dz. cyt.

Związku i jego Kuratorem był wówczas prof. Zygmunt Kamiński, grafik i malarz, nauczyciel rysunku architektonicznego, twórca m.in. wzoru godła Rzeczypospolitej Polskiej, licznych wzorów znaczków pocztowych, a także trzykrotny Dziekan Wydziału w latach 1930–1931, 1937–1939 oraz 1945–1946<sup>23</sup>. To jego słowa skierowane *Do Związku Słuchaczy Architektury Polit. Warszawskiej* otwierają album z roku 1935<sup>24</sup>.

Głównym celem wydawnictwa było zaznajomienie szerszego ogółu z twórczością młodych architektów oraz przedstawienie wyników ich pracy na Wydziale Architektury. Inicjatywa szerokiego włączenia innych dziedzin sztuki do działalności edukacyjnej ZSA PW pojawiła się już w okresie prezesury Stanisława Murczyńskiego, ale dopiero w kolejnych latach udało się ją zrealizować<sup>25</sup>.

„Album Młodej Architektury” wydano w 1935 i 1936 r. – obydwa roczniki zostały podzielone na dwie części. Pierwsza zawierała za każdym razem zestawienie

prac dyplomowych obrazujące studia na Wydziale (il. 3). Pozostałe części przedstawiały projekty fasad i witryn sklepowych, wnętrz, mebli (il. 4), wystaw, rysunku, grafiki użytkowej, a także fotografii, filmu i mody. W osobnym rozdziale charakteryzowano aktywność samego Związku, opisując działalność naukowo-artystyczną ZSA PW, która obejmowała m.in. odczyty, konkursy artystyczne, wystawy, wycieczki zagraniczne (również wyprawy do krajów egzotycznych) oraz wydawnictwa naukowe, a także działalność towarzyską, w tym Bale Młodej Architektury i pozostałe wydarzenia o podobnym charakterze.

W założeniu wydawnictwo miało ujmować retrospektywnie rozwój pracy studentów Wydziału, a kolejne tomy relacjonować prace bieżące. Album miał za zadanie ukazać różnorodność tworzywa, z którego kształtowała się nowa, młoda architektura polska. Zawierał nie tylko wybrane prace dyplomowe, ale też przegląd innych projektów i osiągnięć studentów architektury na Politechnice Warszawskiej w danym okresie.

Wydawanie „Albumu Młodej Architektury” było inicjatywą mającą na celu prezentację dorobku młodych architektów związanych z Politechniką Warszawską, a także edukację szerszej publiczności w zakresie nowych kierunków i osiągnięć w architekturze, a także prezentację samego Wydziału, którego dewizą miało być „stworzenie typu polskiego architekta, którego wykształcenie oparte być winno na dawnej kulturze polskiej”<sup>26</sup>. Dlatego „Album Młodej Architektury” miał przedstawiać nie tylko efekty prac, ale także proces przygotowywania się młodych architektów do przyszłych zadań projektowych, a zatem mieć również charakter dydaktyczny. Było to uzupełnieniem dla innych działań Referatu Naukowo-Artystycznego ZSA PW obejmującym nie tylko przygotowywanie skryptów

23 Sylwetki *Profesorów Politechniki Warszawskiej: Zygmunt Kamiński (1888–1969)*, oprac. A. Jermakowicz, Warszawa 1990 (biogram w wersji cyfrowej <https://bcpw.bg.pw.edu.pl> – dostęp 20 X 2023). Kamiński był zdystansowany wobec funkcjonalizmu. Krytyczne nastawienie do awangardy przejawiało się w uwagach i wypowiedziach. Jedną z nich notuje Tadeusz Andrzejczek w artykule *Architektura kościelna* (zob. T. Andrzejczek, *Architektura kościelna*, „Młoda Architektura”, 1938, nr 3, s. 12). Profesor Kamiński podczas zebrania konstytucyjnego Związku Słuchaczy Architektury miał wspominać wtedy o „konieczności zerwania z <architekturą Ligi Narodów>”. Nie po to uczymy się historii architektury polskiej, byśmy o niej nie pamiętali przy projektowaniu dzieł nowych”, cyt. za: tamże.

24 *Album Młodej Architektury 1935. Architektura – Grafika Użytkowa – Fotografia – Rysunek – Film*, Warszawa 1935, b.n.s.

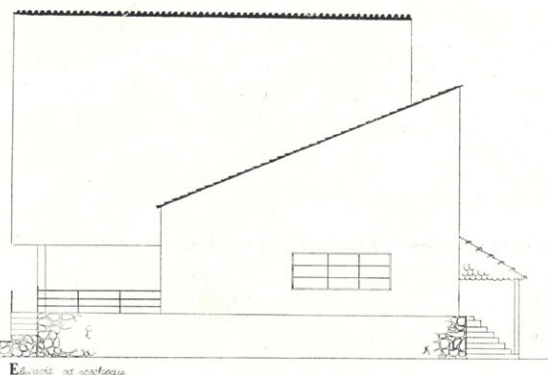
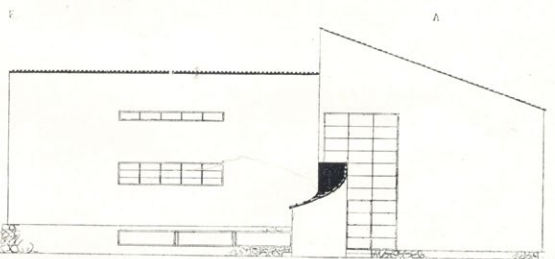
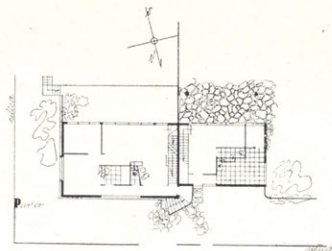
25 „Zarząd przystąpił do organizacji cyklu odczytów o sztuce, chwilowy brak jednak prelegentów odwłócił realizację tego projektu”, cyt. za: Politechnika Warszawska, Zbiory Specjalne Wydziału Architektury, *Sprawozdanie z działalności Zarządu Związku Słuchaczy Architektury Politechniki Warszawskiej za okres od dnia 12 III 1932 do dnia 23 III 1933*, Komisja Wydawnicza ZSA, mpis, Warszawa 1933, s. 13 (dalej: PW – Zb. Sp. WA, *Sprawozdanie ZSA 1932/33*).

26 *Album Młodej.../Album de la Jeune...*, dz. cyt., s. 8.



II NAGRODA  
HALINA i STANISŁAW  
PORAJ – BIERNACCY

D-DW *rodziny*



5. Willa-dom dwurodzinny kryty dachówką,  
arch. Halina i Stefan Poraj-Biernaccy, praca  
konkursowa. Fot. wg „Młoda Architektura”,  
1938, nr 2, s. 15

NR 1

M Ł O D A  
ARCHITEKTURA

STYCZEŃ-1938  
CENA 1 ZŁ.

6. Strona tytułowa pierwszego numeru czasopisma „Młoda Architektura”. Fot. wg „Młoda Architektura”, 1938, nr 1

oraz organizację odczytów, ale także kompletowanie własnej biblioteki, na co zabezpieczano środki pieniężne. Referat Biblioteczny przyjmował darowizny od rodzin zmarłych profesorów – np. ok. 100 pozycji pod Czesławie Domaniewskim, pierwszym dziekanem Wydziału Architektury PW – a także podejmował decyzję o zakupach podręczników i książek naukowych, których pod koniec 1937 r. Zawiązek posiadał ok. 500<sup>27</sup>.

<sup>27</sup> PW – Zb. Sp. WA, *Sprawozdanie ZSA 1936/37*, dz. cyt., s. 5.

Kulminacją aktywności wydawniczej i organizacyjnej ZSA PW oraz starań jego kolejnych zarządów było rozpoczęcie w 1938 r. publikacji czasopisma „Młoda Architektura”. Przygotowania do utworzenia stałego periodyku o charakterze naukowo-dydaktycznym trwały co najmniej od 1936 r. Przyczyniły się do tego m.in. niezbyt dobre doświadczenia związane z poprzednimi wydawnictwami. Otóż „Albumy Młodej Architektury” (mimo swojej wysokiej jakości) ze względu na koszt nie były wydawnictwami popularnymi i choćby z tego



7. Projekt wnętrza biura podróży, arch. Włodzimierz Minnich. Fot. wg „Młoda Architektura”, 1939, nr 6, s. 7

względu nie mogły skutecznie spełniać roli edukacyjnej i propagandowej.

Dlatego też już w listopadzie 1936 r. rozpoczęto nieregularne wydawanie „Biuletynu ZSA PW”, który w następnym roku stał się punktem wyjścia do stworzenia regularnego miesięcznika. Celem było założenie periodyku, który łączyłby funkcje skryptu, albumu projektów studenckich (il. 5) oraz biuletynu informacyjno-propagandowego<sup>28</sup>. Pierwszy numer nowego pisma pod nazwą „Młoda Architektura” opublikowano w styczniu 1938 r.<sup>29</sup> (il. 6).

Deklaracja ideowa zespołu redakcyjnego pod kierownictwem Stanisława Poraj-Biernackiego świadczy o bardzo głębokim, filozoficznym rozumieniu architektury przez młodych ludzi tworzących to pismo. Czytamy w niej m.in.: „Kultura każdego Narodu jest wytworem Jego ducha; Nauka i Sztuka, będące najwyższymi przejawami kultury, nie są pojęciami bezwzględny, lecz powinny podlegać kryteriom Piękna bezwzględnego, którym jest Dobro Moralne. Sztuka nie jest sama w sobie celem, lecz środkiem do osiągnięcia celu; w porządku nadprzyrodzonym winna prowadzić do Boga jako źródła piękna, w porządku przyrodzonym służyć Narodowi, podnosząc poziom kulturalny społeczeństwa. Architektura jako sztuka plastyczna, musi podlegać tym samym prawom”<sup>30</sup>. Ponadto, z punktu widzenia dydaktyki – nauczania sztuki architektury należy zwrócić na następujące konstatacje Redakcji: „Ponieważ ogromny zakres zagadnień, związanych z zawodem

architekta, poczynając od etyki zawodowej i roli społecznej architekta, a kończąc na specjalnych zagadnieniach technicznych nie mieści się w ramach programu Uczelni, „Młoda Architektura” ma być pomocą i uzupełnieniem studiów. [...] Myśl współpracy Rzeźby, Malarstwa i Sztuk stosowanych z Architekturą, rozumowana i realizowana w czasach największego jej rozkwitu znajdzie odpowiednie pole dla wypowiedzenia się plastyków młodego pokolenia”<sup>31</sup>.

Dwa wydawnictwa albumowe i zaledwie 6 numerów pisma „Młoda Architektura” z lat 1934–1939<sup>32</sup> dają jednak możliwość określenia ogólnego obszaru, na którym sytuuje się zróżnicowany krąg studentów i architektów w różnym stopniu związanych ideowo z programem redakcji pisma i Związkiem Słuchaczy Architektury. Należałoby szukać tutaj punktów zbieżnych z nurtem „metafizycznym” w architekturze, który według Piotra Krakowskiego współwystępował z funkcjonalizmem i konstruktywizmem (il. 7). Krakowski podkreśla, że ten nurt, posługując się skalą i głównie zagospodarowując obiekty publiczne, operował zwartymi bryłami, zdyscyplinowanymi formalnie, nie licząc się jednak zbytnio z układem wnętrza ani z konstrukcją<sup>33</sup>. Karkołomną byłaby jednak próba podporządkowania temu nurtowi wszystkich projektów studenckich

28 Ostatni numer biuletynu wydano w czerwcu 1937 r., co wskazuje, że w nowym roku akademickim 1937/1938 jego rolę przejął nowy periodyk.

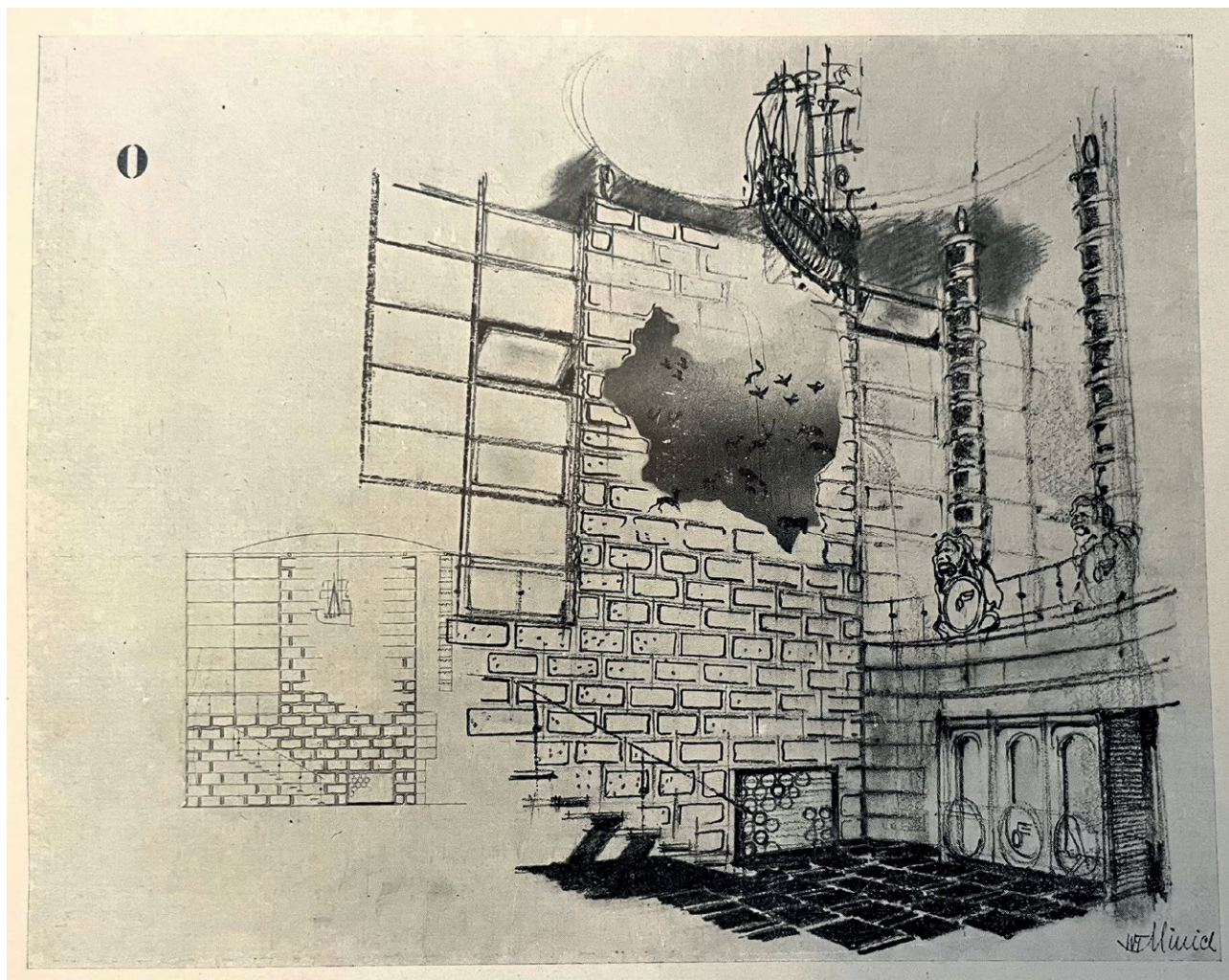
29 Zarówno specyfika procesu redakcyjno-wydawniczego, jak i list do redakcji wystosowany przez dziekana Wydziału Architektury, prof. Zygmunta Kamińskiego, (który nosi datę 8 XII 1937) wskazuje na to, że przygotowanie wydawnictwa musiało zacząć się kilka miesięcy wcześniej. Zob. Z. Kamiński, *Do Redakcji „Młodej Architektury”*, „Młoda Architektura”, 1938, nr 1, s. 1.

30 *Redakcja*, „Młoda Architektura”, 1938, nr 1, s. 2.

31 Tamże.

32 Pismo w zamiarze miało być dwumiesięcznikiem, ale ukazywało się nieregularnie – w 1939 r. udało się wydać zaledwie jeden numer. Brak ciągłości rekompensowała coraz większa objętość – o ile pierwszy numer liczył tylko 18 stron, to ostatni aż 52.

33 P. Krakowski zaznacza, że odwrotnie niż w konstruktywizmie nurt ten stawiał na operowanie „formą, układem przestrzennym, wyeksponowanym na elewacjach szlachetnym materiałem, fakturą, a jednocześnie swoimi wartościami graficznymi”, cyt. za: tenże, *Sztuka polska w latach trzydziestych, w: Sztuka lat trzydziestych, Materiały Sesji Stowarzyszenia Historyków Sztuki, Niedzica, kwiecień 1988*, red. A. Gogut, Warszawa 1991, s. 74.



publikowanych przez Związek Słuchaczy na łamach „Młodej Architektury”, nawet jeśli założymy pewne „pokrewieństwo z wyboru” w zrzeszonej grupie, której wyróżnikiem formalnym była przynależność akademicka. Warto jednak odnotować, że spora część projektów wpisuje się wyraźnie w nurt luksusowy obecny w architekturze lat 30. opisywany przez Tadeusza S. Jaroszewskiego<sup>34</sup>. Nurt ten mógł być

<sup>34</sup> T.S. Jaroszewski, *Piękne dzielnice. Uwagi o architekturze luksusowej w Warszawie w latach trzydziestych*, w: *Sztuka lat trzydziestych...*, dz. cyt., s. 167-202. Jaroszewski zauważa, że nurt luksusowy w polskiej architekturze lat 30. jest najlepszym okresem w dziejach architektury polskiej od czasów sprzed VI wojny polsko-szwedzkiej zwanej popularnie Potopem. Potem na prawie 300 lat „stiukiem zastąpiono marmur, a drewnem kamień, o przyzwo-

niewątpliwie wyróżnikiem, obejmując jednak szerszą grupę twórców.

Związek prezentował prace studenckie nie tylko w swoich wydawnictwach, ale również na licznych wystawach w kraju i za granicą. Bardzo przychylnie odebrano wystawę w Bukareszcie w 1936 r. (il. 8), a spektakularnym sukcesem zakończyła się wystawa włoska na przełomie 1937/1938 r.<sup>35</sup> Polscy studenci prezentowali wówczas swoje prace (w tym projekty dyplomowe) kolejno w Wenecji, Mediolanie, Genui i Rzymie, zbierając niezwykle entuzjastyczne

itych urządzeniach sanitarnych aż do wieku XX nie było w Polsce mowy”, cyt. za: tamże, s. 169.

<sup>35</sup> Zob. W. Łukasik, *Ze skrzynką po Italii*, „Młoda Architektura”, 1938, nr 2, s. 5-8.

WYSTAWA MŁODEJ POLSKIEJ ARCHITEKTURY W BUKARESZCIE,  
Z O R G A N I Z O W A N A P R Z E Z Z. S. A.

**EXPOZITIA**  
**ARHITEKTURII**  
**POLONEZE**  
**LUCRĂRILE STUDENŢESTI**  
**16-26 FEBRUARIE 1936**  
**PALATUL ACADEMIEI de ARHITECTURĂ**  
STRADA BISERICA ENEL, 3



plakat, reklamujący wystawę oraz gmach uniwersytetu  
w Bukareszcie, gdzie odbyła się wystawa

8. Informacja na temat wystawy prac polskich studentów architektury w Bukareszcie w 1936. Fot. wg *Album Młodej Architektury 1936...*, dz. cyt.

recenzje<sup>36</sup>. Szczególne zainteresowanie Włochów wzbudziły prace urbanistyczne powstałe w Katedrze Budowy Miast prof. Tadeusza Tołwińskiego. Podobną wystawę planowano w 1938 r. na terenie III Rzeszy, a w końcu 1939 na Węgrzech i we Francji, do czego jednak nie doszło ze względów politycznych<sup>37</sup>.

**INNOWACYJNE FORMY**  
**DYDAKTYKI – AKTYWNOŚĆ**  
**SPOŁECZNO-POLITYCZNA**

Należy podkreślić, że wydawnictwa „Młodej Architektury” miały charakter spektakularny, a podstawowa, regularna działalność edukacyjna ZSA PW opierała się głównie na przygotowaniu odczytów-prelekcji naukowych, których rocznie

organizowano kilkanaście<sup>38</sup>. Ich tematyka była bardzo zróżnicowana – oprócz zagadnień technicznych i specjalistycznych (np. projektowanie wnętrz, sztuka użytkowa) zdarzały się tematy o charakterze społecznym i społeczno-politycznym<sup>39</sup>. Stałymi prelegentami byli m.in. Piotr Biegański, Stanisław Siennicki, Stefan Hempel, Marian Walentynowicz i Jerzy Hryniewiecki (il. 9).

Dopuszczenie do roli prelegentów studentów – członków ZSA PW oraz młodych architektów (Stanisław Połujan czy wspomniany Jerzy Hryniewiecki),

<sup>38</sup> W kadencji 1934/1935 – 11, w kadencji 1935/1936 – 9 (z 14 planowanych 5 nie odbyło się ze względu na zamknięcie Politechniki przez władze państwowe), w kadencji 1936/1937 – 17.

<sup>39</sup> Jednym z nich był referat *Społeczna rola architektury* wygłoszony przez Jana Rembielińskiego, ówczesnego redaktora „Myśli Narodowej”, działacza Stronnictwa Narodowego i pierwszego prezesa Młodzieży Wszechpolskiej. Zob. PW – Zb. Sp. WA, *Sprawozdanie ZSA 1934/35*, dz. cyt., s. 10.

<sup>36</sup> Tenże, *Głosy prasy włoskiej o Wystawie Młodej Polskiej Architektury w Italii*, „Młoda Architektura”, 1938, nr 3, s. 30–32.

<sup>37</sup> *Kronika*, „Młoda Architektura”, 1939, nr 6, s. 23.





Z WYSTAWY PARYSKIEJ

## KONSTRUKCJE DREWNIANE I STOLARSKOŚCZYZNA

9. Fragment artykułu-prelekcji Zofii Dobrowolskiej na temat konstrukcji drewnianych domów ilustrowany fotografiami z Wystawy Światowej w Paryżu w 1937. Fot. wg „Młoda Architektura”, 1939, nr 6, s. 41

świadczyło o mniej lub bardziej świadomej kontynuacji wzorca *atelier* w stylu École des Beaux-Arts, gdzie starsi studenci (*massier* i *ancienes*) sprawowali opiekę nad młodszymi (*noveau*)<sup>40</sup>. Takie podejście należy zdaniem autorów uznać za cechę charakterystyczną dla wszystkich działań Związku.

W budowę relacji mistrz-uczeń wpisywała się jeszcze jedna autonomiczna inicjatywa edukacyjna ZSA PW, jaką było wydanie jesienią 1936 r. tzw. Informatora Architektury. Była to broszura przeznaczona dla studentów pierwszego roku, w której nie tylko przedstawiono w szczegółowy sposób zasady i program studiów, ale także szereg rad praktycznych dotyczących

studiowania architektury w Warszawie. Co ciekawe, informator, zachęcający do działania w organizacjach studenckich („Bratniak”, ZSA PW), kończy następująca konstatacja: „Obowiązkiem każdego człowieka kulturalnego jest poznanie Albumu Młodej Architektury”<sup>41</sup>.

Mimo coraz wyraźniejszego narodowego oblicza ideowego ZSA PW dobór prelegentów nie odbywał się na zasadzie politycznej, czego dowodem jest chociażby udział Romana Piotrowskiego czy Franciszka Piaścika, wówczas działacza kojarzonego z lewicową częścią Sanacji Centralnego Związku Młodej Wsi „Siew”<sup>42</sup>. Podobnie opiekun ZSA PW Zygmunt Kamiński, który zawsze otwarcie wspierał inicjatywę

40 O modelu francuskim nauczania architektury zob. Z. Skibniewski, B. Garliński, *Uwagi o kształceniu architektonicznym we Francji*, „Młoda Architektura”, 1938, nr 2, s. 3–4; M.T. Prentice, *Quartz Arts – My Experiences as a Student at the École des Beaux-Arts in Paris 1924–1928*, „Journal of the Society of Architectural Historians”, Vol. 44, 1985, No 4, s. 384–387.

41 Politechnika Warszawska, Zbiory Specjalne Wydziału Architektury, W. Hoffmann, S. Olczak, M. Gancarczyk, *Informator Architektury, r. a. 1936–37*, Komisja Wydawnicza ZSA, mpis, Warszawa 1936, s. 19.

42 PW – Zb. Sp. WA, *Sprawozdanie ZSA 1936/37*, dz. cyt., s. 4.



Związku, był raczej wspierającym prawowity rząd „państwowcem” niż rewolucyjnym radykałem.

Do działalności Związku o szczególnym charakterze edukacyjnym należy zaliczyć podjęcie współpracy ze Stowarzyszeniem Architektów Polskich (SARP). Kontakty zawiązane w okresie prezesury Jana Polińskiego i jego następców miały na celu ułatwienie studentom odbywania praktyk i znajdowania pracy w biurach projektowych jeszcze w trakcie studiów. Ponadto bezpośredni kontakt z profesjonalistami – również na stopie quasi-towarzyskiej był jeszcze jednym sposobem na zdobywanie wiedzy o praktycznych aspektach pracy architekta<sup>43</sup>. Jak wspomniano, był to element ponadpokoleniowej współpracy, swoisty *networking*, realizowany konsekwentnie, ale bez sentymentów, w oparciu o czysto merkantylne zasady<sup>44</sup>.

Niezależnie od wspomnianych powyżej przedsięwzięć o charakterze zawodowym, w działaniach ZSA PW zawsze obecny był aspekt społeczny. Związek uznawał bowiem aktywność społeczną jako bardzo ważną część misji zawodu architekta, który służąc narodowi, powinien być odpowiedzialny za jego rozwój<sup>45</sup>. W tym kontekście szczególnie interesująco przedstawia się podjęcie inicjatywy inż.

Jana Golińskiego polegającej na przeprowadzeniu badań wśród pracowników fizycznych na temat warunków ich egzystencji<sup>46</sup>. Wskazani członkowie ZSA PW opracowali ankietę i przeprowadzili badania terenowe, których wyniki, niestety, nie są znane<sup>47</sup>.

Aktywność na polu ideowym i społecznym wynikała z oczekiwań samych studentów. Jak to przedstawia sprawozdanie Polińskiego: „Po dokładnym zanalizowaniu poprzednich wieczorów dyskusyjnych Związku doszliśmy do przekonania, że powodzeniem cieszą się jedynie te, których tematy są często zmieniane i uwzględniane są w nich zagadnienia **ideowo-architektoniczne** [podkr. – M. D. i M. L.]. Przy organizacji odczytów zwróciliśmy szczególną uwagę na tematy, które mogłyby uzupełnić nasze wykształcenie techniczne dane nam przez Wydział Architektury. Zagadnienia społeczne bezpośrednio związane z zawodem architekta znalazły odpowiednie miejsce w naszych wieczorach dyskusyjnych”<sup>48</sup>.

ZSA PW prowadził także czytelną prasy codziennych i periodyków, spośród których większość miała charakter społeczno-polityczny, a nie ściśle zawodowy. Ilość i rodzaj prasy ulegał zmianie zależnie od możliwości finansowych Związku i koncepcji jego kolejnych zarządów, jednak do dyspozycji członków było dostępnych stale co najmniej 5–6 różnych tytułów<sup>49</sup>.

43 Taki charakter miały m.in. wycieczki organizowane przez ZSA, na które zapraszano w ramach współpracy członków SARP. Zob. PW – Zb. Sp. WA, *Sprawozdanie ZSA 1934/35*, dz. cyt., s. 4.

44 Związek pobierał prowizję od członków, którym zafatwił pracę zarobkową w wysokości 5% wartości zlecenia/kontraktu. Zob. PW – Zb. Sp. WA, *Sprawozdanie ZSA 1936/37*, dz. cyt., s. 14.

45 Od początku lat 30. XX w., w zgodzie z ogólną ówczesną tendencją, w reakcji na kryzys ekonomiczny w polskim społeczeństwie wśród młodzieży akademickiej wzrastają nastroje radykalne, przejawiające się wzmoczoną aktywnością społeczno-polityczną. Znalazło to swój oddźwięk również w ZSA, gdzie wiodące role zaczynają odgrywać postaci związane z obozem narodowym, takie jak Jan Poliński, Stanisław Murczyński czy Stanisław Żaryn.

46 PW – Zb. Sp. WA, *Sprawozdanie ZSA 1934/35*, dz. cyt., s. 5.

47 Pewnym jest, że studenci członkowie ZSA przeprowadzili takie badanie wśród mieszkańców osiedli T.O.R. w Warszawie w 1937 r. Zob. S. Jankowski, *Meble robotnicze*, „Młoda Architektura”, 1938, nr 2, s. 8–9.

48 PW – Zb. Sp. WA, *Sprawozdanie ZSA 1934/35*, dz. cyt., s. 1.

49 Profil czasopism prenumerowanych przez ZSA miał zdecydowane oblicze ideowe. Przykładowo w latach 1934–35 udostępniano cztery dzienniki, z czego trzy („A.B.C.”, „Kurier Warszawski” i „Gazeta Warszawska”) były związane z obozem narodowym. Do 1934 r. prenumerowano jednak także organ PPS, którym był „Robotnik”. Zwraca uwagę niemalże stała obecność periodyków o wyraźnym, radykalnym obliczu

## PODSUMOWANIE

Związek Słuchaczy Architektury Politechniki Warszawskiej podjął w początku lat 30. XX w. bardzo ambitne zadanie, które świadczy o dojrzałym, dalekowzrocznym pojmowaniu roli architektury i architekta w życiu społecznym narodu i państwa przez jego organizatorów. Szczególny rodzaj sztuki, jaką jest architektura, wymaga bowiem wyjścia poza schemat edukacji traktowanej jedynie jako przekazywanie wiedzy i/lub technicznych aspektów jej uprawiania. Swój *raison d'être* opisanej tu działalności studenckiej, której apogeum stało się wydawanie „Młodej Architektury”, było przygotowanie do roli artysty-architekta jako organizatora zbiorowej duszy narodu<sup>50</sup>.

Nie ulega wątpliwości, że architektura tworzona w obrębie Związku była niezwykle różnorodna i reprezentowała większość prądów i postaw artystycznych, jakie możemy zaobserwować w omawianym okresie. Problematyka zarówno tożsamości ideowej tego środowiska, jak i identyfikacji

---

ideowo-politycznym, takich jak „Ruch Młodych”, „Prosto z Mostu” czy „Myśl Narodowa”.

50 „W dążeniu do znalezienia najdoskonalszego wyrazu Polskiej Architektury Narodowej nie ograniczajmy się do formułowania, i wcielenia w życie poszczególnych problemów zawodowych, a sięgnijmy do rzeczy najbardziej istotnej, to jest do architektury własnej duszy”, cyt. za: S. Poraj-Biernacki, *Architektura kultury*, „Młoda Architektura”, 1939, nr 6, s. 6.

jego twórczości wymaga dalszych, poszerzonych studiów. Niemniej jednak można zaryzykować twierdzenie, że ich wspólnym celem było poszukiwanie nowoczesnego stylu narodowego na miarę wyzwań współczesności.

Skuteczność oraz imponujące osiągnięcia organizacyjno-dydaktyczne ZSA PW znalazły potwierdzenie w nieprzeciętnych sukcesach jego działaczy. Dotyczy to zwłaszcza najbardziej aktywnych członków kolejnych zarządów Związku, takich jak Jan Poliński, Stanisław Żaryn, Wojciech Jakimowicz, Teodor Wojciech Karol Hofmann, Andrzej Roszkowski, Stanisław Poraj-Biernacki oraz redakcji i współpracowników „Młodej Architektury” – Stanisława Jankowskiego, Stanisława Pospieszalskiego, Andrzeja Ancuta, Wiktora Prusa-Wiśniewskiego. Ich udział w konspiracji i walce podczas II wojny światowej oraz powojenna twórczość są ostatecznym dowodem na sens i skuteczność działania Związku Słuchaczy Architektury Politechniki Warszawskiej. Jego misją była bowiem oparta na dyfuzji wiedzy wielowymiarowa i wielopłaszczyznowa praca edukacyjno-wychowawcza. Celem ostatecznym tej misji, niezdefiniowanym wprost, ale bez wątpienia wynikającym z działalności członków Związku było wykształcenie świadomego swoich obowiązków, dojrzałego duchowo artysty-inżyniera-architekta.

## STRESZCZENIE

Przedmiotem artykułu jest działalność dydaktyczno-edukacyjna Związku Słuchaczy Architektury Politechniki Warszawskiej w drugiej połowie lat 30. XX w. Po 1934 r. w ramach nauczania architektury Związek podejmuje inicjatywę prezentacji szerszej publiczności twórczości młodych architektów. Prace studentów obejmujące projekty dyplomowe, prace malarskie, fotograficzne,

## SUMMARY

The article's subject is the teaching and educational activity of the Association of Architecture Students of the Warsaw University of Technology in the second half of the 1930s. After 1934, as part of teaching architecture, the Association took the initiative to present the works of young architects to a wider audience. Students' works, including diploma projects, paintings, photographs,

rysunkowe i graficzne, a także projekty mebli zrealizowane w formie prototypów były prezentowane w „Albumach Młodej Architektury” oraz na wystawach zagranicznych. Od 1938 r. Związek wydawał pismo „Młoda Architektura” z wyraźnie krystalizującym się przekazem ideowym, który kładł nacisk na wartości duchowe i postawę moralną architekta jako twórcy.

Misję ZSA stanowiła oparta na dyfuzji wiedzy wielowymiarowa i wielopłaszczyznowa praca edukacyjno-wychowawcza, która wpisuje się w szeroko pojętą dydaktykę architektury. Jej celem ostatecznym było wykształcenie świadomego swoich obowiązków, dojrzałego duchowo artysty-inżyniera-architekta.

#### SŁOWA KLUCZOWE

Młoda Architektura, Związek Słuchaczy Architektury, dydaktyka architektury, uczenie architektury, dyfuzja wiedzy, networking

drawings, and graphics, as well as furniture designs implemented in the form of prototypes, were presented in „Albums of Young Architecture” and at foreign exhibitions. Since 1938, the Association has been publishing the magazine „Młoda Architektura” with a crystallizing ideological message that emphasizes the spiritual values and moral attitude of the architect as a creator. The mission of ZSA was multidimensional and multi-layered educational work based on the diffusion of knowledge, which fits into the broadly understood didactics of architecture. Its ultimate goal was to develop a spiritually mature artist-engineer-architect aware of his duties.

#### KEYWORDS

Young Architecture, Architecture Students Association, architecture teaching, architecture learning, diffusion of knowledge, networking

#### BIBLIOGRAFIA

##### Źródła archiwalne

- Politechnika Warszawska, Zbiory Specjalne Wydziału Architektury (dalej: PW – Zb. Sp. WA), Wojciech Hoffmann, Stanisław Olczak, Maria Gancarczyk, *In-formator Architektury, r. a. 1936–37*, mpis, Warszawa 1936.
- PW – Zb. Sp. WA, *Sprawozdanie z działalności Zarządu Związku Słuchaczy Architektury Politechniki Warszawskiej za okres od dnia 12 III 1932 do dnia 23 III 1933*, Komisja Wydawnicza ZSA, mpis, Warszawa 1933.
- PW – Zb. Sp. WA, *Sprawozdanie z działalności Zarządu Związku Słuchaczy Architektury Politechniki Warszawskiej za okres od dnia 4 III 1934 do dnia 18 III 1935*, Komisja Wydawnicza ZSA, mpis, Warszawa 1935.
- PW – Zb. Sp. WA, *Sprawozdanie z działalności Zarządu Związku Słuchaczy Architektury*

*Politechniki Warszawskiej za okres od dnia 31 III 1936 do dnia 8 III 1937*, Komisja Wydawnicza ZSA, mpis, Warszawa 1937.

- Politechnika Warszawska, Zbiory Specjalne Biblioteki Głównej, *Statut Związku Słuchaczy Architektury Politechniki Warszawskiej*, mpis, Warszawa 1934, sygn. NP. 6126.

##### Źródła drukowane

- Ustawa z dn. 15 marca 1933 r. o szkołach akademickich*, Dz. U. z 1933 r., nr 29, poz. 247.

##### Opracowania

- Album Młodej Architektury/Album de la Juene Architecture*, Warszawa 1930.
- Album Młodej Architektury 1935. Architektura – Grafika Użytkowa – Fotografia – Rysunek – Film*, Warszawa 1935.
- Album Młodej Architektury 1936/ Album de la Juene Architecture 1936*, Warszawa 1936.

- Andrzejaczek Tadeusz, *Architektura kościelna*, „Młoda Architektura”, 1938, nr 3, s. 12.
- Jankowski Stanisław, *Meble robotnicze*, „Młoda Architektura”, 1938, nr 2, s. 8–9.
- Jaroszewski Tadeusz Stefan, *Piękne dzielnice. Uwagi o architekturze luksusowej w Warszawie w latach trzydziestych*, w: *Sztuka lat trzydziestych*, Materiały Sesji Stowarzyszenia Historyków Sztuki, Niedzica, kwiecień 1988, red. Anna Gogut, Warszawa 1991, s. 167–202.
- Kamiński Zygmunt, *Do Redakcji „Młodej Architektury”*, „Młoda Architektura”, 1938, nr 1, s. 1.
- Krakowski Piotr, *Sztuka polska w latach trzydziestych*, w: *Sztuka lat trzydziestych*, Materiały Sesji Stowarzyszenia Historyków Sztuki, Niedzica, kwiecień 1988, red. Anna Gogut, Warszawa 1991, s. 69–78.
- Kronika, „Młoda Architektura”, 1939, nr 6, s. 23.
- Łukasik Włodzimierz, *Ze skrzynką po Italii*, „Młoda Architektura”, 1938, nr 2, s. 5–8.
- Łukasik Włodzimierz, *Głosy prasy włoskiej o Wystawie Młodej Polskiej Architektury w Italii*, „Młoda Architektura”, 1938, nr 3, s. 30–32.
- Olszewski Andrzej K., *Nowa forma w architekturze polskiej 1900–1925. Teoria i praktyka*, Warszawa 1967.
- Poliński Jan, *Oblicze architektoniczne miast... polskich*, „Prosto z Mostu”, R. V, 1939, nr 14–15, s. 22.
- Poraj-Biernacki Stanisław, *Architektura kultury*, „Młoda Architektura”, 1939, nr 6, s. 5–6.
- Prentice Merrill T., *Quartz Arts – My Experiences as a Student at the École des Beaux-Arts in Paris 1924–1928*, „Journal of the Society of Architectural Historians”, Vol. 44, 1985, No 4, s. 384–387.
- Redakcja*, „Młoda Architektura”, 1938, nr 1, s. 2.
- Rozbicka Małgorzata, *Związek Słuchaczy Architektury jako animator studenckiego życia towarzyskiego – czyli o Balach [Młodej] Architektury, a także Czarnych Kawach, Dancigach i tzw. Fuksówkach organizowanych na Wydziale Architektury Politechniki Warszawskiej w latach 1917–1948*, „Studia do dziejów architektury i urbanistyki w Polsce”, t. 5, 2022, s. 5–43 (artykuł w wersji cyfrowej: <https://www.arch.pw.edu.pl> – dostęp 30 X 2023).
- Skibniewski Zygmunt, Garliński Bohdan, *Uwagi o kształceniu architektonicznym we Francji*, „Młoda Architektura”, 1938, nr 2, s. 3–4.
- Sylwetki Profesorów Politechniki Warszawskiej: Zygmunt Kamiński (1888–1969)*, oprac. Aurelia Jermakowicz, Warszawa 1990 (biogram w wersji cyfrowej <https://bcpw.bg.pw.edu.pl> – dostęp 20 X 2023).
- Teksty modernizmu. Antologia polskiej teorii i krytyki architektury 1918–1981*, t. 1: *Źródła*, t. 2: *Eseje*, red. Dorota Jędruch, Marta Karpińska, Dorota Leśniak-Rychlak, Warszawa 2018.
- Toniak Ewa, *Budynek warszawskiego Prudencjalu jako afektywna heterotopia – rekoniesans*, „Miejsce”, 2017, nr 3, s. 43–74 (artykuł wyłącznie w wersji on-line <http://miejsce.asp.waw.pl> – dostęp 20 X 2023).
- Windsor Forum on Design Education*, ed. Stephanie E. Bothwell, Andres Duany, Peter J. Hetzel, Steven W. Hurtt, Dhiru A. Thadani, Miami 2004.
- Żaryn Stanisław, *O Związku Słuchaczy Architektury Politechniki Warszawskiej*, „Architektura i Budownictwo”, R. XI, 1935, nr 3–4, s. 122–123.

Tekst zgłoszono: 4 I 2024, recenzowano: 16 II 2024, zaakceptowano do druku: 22 II 2024.